

З РІДКІСНИХ ВИДАНЬ, ФОНДІВ, КОЛЕКЦІЙ

РЕПЛІКА

(З приводу висловлювань М. Хвильового про вплив
Т. Шевченка на формування психології українського народу)

Немає гірш, як інертність людської думки. Затаврується в людській уяві певний образ і от проходять роки, десятиліття — а він лишається фатально-непорушним, мертво-захолим, звикло-освоєним, так би мовити, “рідним”.

Провірити, засумніватися, зробити творче напруження, щоб зняти цей гіпноз — не дає ледача інертність...

* * *

Ось переді мною цитата з нового роману Миколи Хвильового “Вальдшнепи”, роману, очевидно дуже цікавого і гострого, бо по надрукуванні лишень першої частини цього роману в харківському журналі “Вагліте”, журнал цей був російською владою припинений, роман знищений...

Особа автора надто незвичайна, щоб повз неї пройти байдуже, тим більше, що крізь цю цитату відчувається справжня пристрасть і справжній біль. Так ось герой роману, до речі дуже подібний до автора його, виголошує таку тираду:

“..Саме Шевченко кастрував нашу інтелігенцію. Хіба це не він виховав цього дурноголового раба-просвітянина, що ім’я йому — леґіон. Хіба це не Шевченко, — цей, можливо непоганий поет і на подив малокультурна і безвольна людина, — хіба це не він навчив нас писати вірші, сентиментальничати “по катеринячи”, бунтувати “по гайдамачому”, безглуздо та безцільно, й дивитись на світ і будівництво його крізь призму підсолоджененого страшними фразами пасеїзму? Хіба це не він, цей кріпак, навчив нас лаяти пана, як то кажуть, за очі й пити з ним горілку та холуйствовати?”

Саме цей іконописний “батько Тарас” затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитися в державну одиницю.

Дурачки думають, що коли б не було Шевченка, то не було б і України, а от я гадаю, що на чорта вона й здалася така, якою ми її бачимо аж досі... з своїми ідіотськими українізаціями...”

Отже маємо черговий бунт проти того, хто був, є й ще довго залишиться духовним Мойсеєм нашої нації.

Не перший і не останній це бунт проти нього. Бунтарські нотки ще за Шевченкової доби звучали в зигзагоподібних поглядах несамовитого Куліша. Зизооко дивилося на Шевченка покоління “Української Хати”, де молодий Євшан, з властивим його віку запалом, кидався з якимись вимогами на не дуже низенький п’єдестал національного пророка. Мое покоління зазнало крикливих, але цілком неплідних галасувань різних футуристичних невігласів, що з професійною запеклістю намагались, за

московськими візрцями, мовляв — “сбросить с парохода современности” цього раніш “некультурного”, а пізніш “класово-несвідомого” — мужика. Зовсім недавно шевченкоборствував у Львові часопис демобілізованих галицьких політиків.

Але недаремне!

Впертий мужик, як персоніфікований ним його залізний селянський клас, і досі тримає кермо нашої національної боротьби.

Очевидно, що й останній, може найбільш виразний і найбільш енергійний бунт Миколи Хвильового матиме подібну ж долю. І коли ми зупиняємося на ній, то лише тому, що причини цього бунту занатло глибокі й поважні, що крізь дещо вульгарний тон наведеної цитати дихає та мука і той відчай, що так характеризують напівзадушене українське життя в сучасній советській імперії. Так. Саме відчай, саме розпука могли продиктувати цю тираду, бо, перечитавши її уважно, приходиш до висновку, що твердження її стосується зовсім не до Шевченка, що адреса, на яку спрямовано ці страшні обвинувачення, зовсім невластива, що, нарешті, ім'я Шевченка тут притягнуто тільки, як чисто літературний, стилізаційний засіб.

* * *

Між генієм і сучасністю завше колізія. Геній дає всього себе, але сучасність бере від нього те, що вона здужає взяти. Це стосується як окремих людей, так і поколінь, як суспільства, так і певної доби, її прагнень, її духу.

Несмертельні твори несмертельних творців, живучи у вікнах, перетерплюють у свідомості сучасників невпинну еволюцію.

Та чи ж винен Шевченко, що такий довгий і такий відповідальний час від нього бралися лише “Катерина” та “Салок вишневий”? Чи ж винен він, що з його напруженої, завше з загиснутими п'ястуками, завше гнівної постаті зроблено і канонізовано пісню ікону “кобзаря Тараса”? Хто винен, що для певної частини суспільства нашого — довгі часи існував “Кобзарь” психологічно в розмірі “дозволеного цензурою”? В цій бо й полягала та пророча острого Шевченка про збудження окраденими”. І коли сталося по слову його:

Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упале,
Розтрошить трон, порве порфиру,

Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі! Няньки,
Дядьки “отечества” чужого, --

ряди тих, що вийшли на поле бою, не густіли кількістю: няньки й дядьки отечества чужого перефарбовувалися в які хоч кольори, від “незалежників” до “боротьбістів”, від “боротьбістів” до УКП, від УКП до КП(б)У.

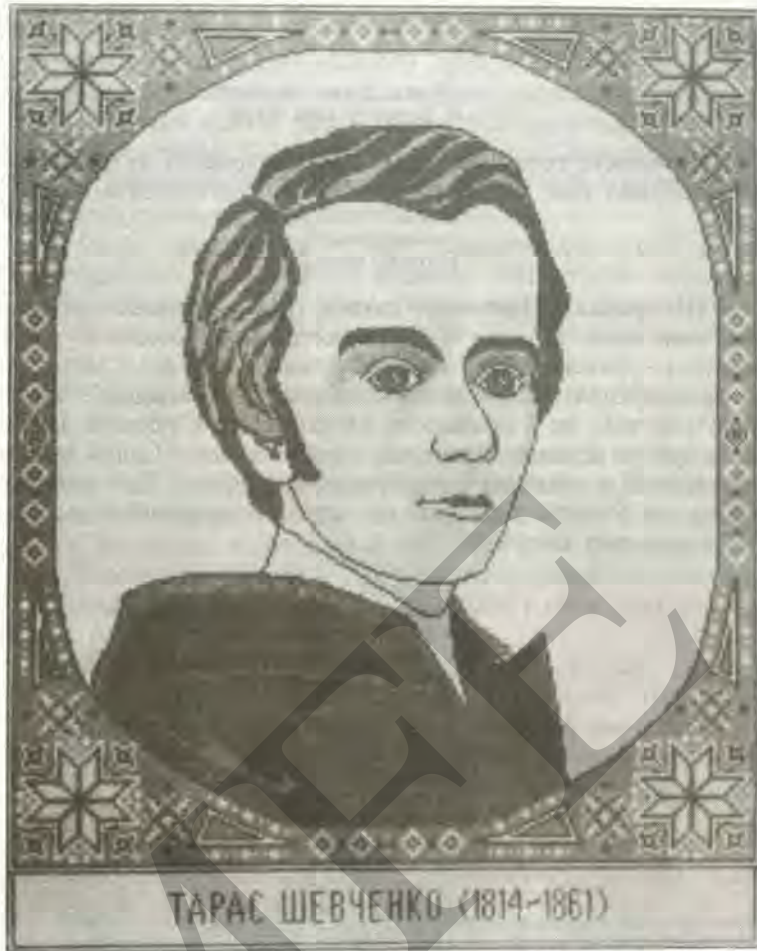
Пощо ж тепер ці залізнені риторичні звернення?

Не за адресою звернувся Хвильовий. Ці обвинувачення має він дістати відворотно, а з ним всі ті, що прогаяли десять років національної боротьби, а нині... з олчаю й розпуки посилають літературні прокльони, не спромігшися хоч на мінімальне зусилля, щоб побачити крізь ікону батька Тараса — живий образ Шевченка в полум'ї цієї доби.

Він і досі для них залишився “непоганим поетом” і “надливо малокультурною й безвольною людиною”.

“Малокультурна й безвольна” людина — це ті два кити, на яких побудовано отого лубочного, вмовленого ворогами й тими, що гірше ворогів, — Шевченка. І в цих двох забобонах вся безодня українського рабства, вся твердиня тієї тьми, з якою змагалися і змагатимуться воївники за українську культуру.

Вже з'ясовано, наскільки непростим є такий на позір “простий”, а для декого кострубатий і некультурний вірш Шевченка. Вже проаналізовано ту культурну атмосферу, в якій розвинувся і дав своє формулюван-

*Молодий Тарас Шевченко.
Вишивка Л. Блажейовського.*

ня в поемі “Марія” — “антропоцентричний” світогляд Шевченка. Давно відомо немалий обсяг його бібліотеки. О, цей “непоганий” поет не був такою малокультурною людиною, як здається Хвильовому. І не те важне, що вірш його складний з боку поетики, як і не те, що Шевченко йшов інтелектуально в перших рядах з мислителями свого часу, а надзвичайно важливе те, що вірш його є пам’ятником органічно-української культури, що він виростає з питомо національного ґрунту...

Такою є справжня культура, бо справжня культура завше органічна, завше виростає з національної суті, підіймаючись потім до вселюдських висот.

* * *

Що ж сказати про Шевченка — як “безвольну людину”? Про людину, що прожила не життя, а дійсно “житіє”, виконала дійсно подвиг великий, пройшовши, як “сквозь строй”, крізь страшну миколаївську добу, добу заслань, віддавань у солдати, палок і шпіцрутів, а головне, крізь заслання й атмосферу п’яних унтерів — пронесла свою суцільну віру, свою єдину одержимість, свою побиту, зранену, скривавлену, але незломну і не упокорену душу:

...А я,
Неначе лютая змія,
Розтоптана, в степу конає,
Заходу сонця дожидає, —

пише він в одному із моментів пекучої самоти і цілковитої відірваності на Кос-Аралі. Але зараз же додає до себе:

Нічого, друже! Не журися!
В дулевину себе закуй.

Як бракує тепер цієї твердої, загартованої дулевини нашій сучасності, особливо там, де, по слову Тичини, ненавидять —

прокляту мідь,
Бетони і чулуни...

Щоправда, Шевченків лютий гнів був завше проявом його великої любови, тієї, що за неї він, людина глибокої й органічної релігійності, — готовий був “проклясти самого Бога” і “душу погубить”. Цією ж вулканічною любов’ю просякнена й “Катерина”, яку зовсім не треба розуміти так, як її розуміють Айзеншток і Єфремов. Ця любов породжувала зразки класичної лірики, як той самий “Садок вишневий”, до речі, написаний у казематі петербурзької цитаделі. Про цей “сентименталізм” пише він Гоголю в віршах, що дають надзвичайно характеристичну гаму Шевченкових почувань:

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці — може й Бог не бачить.
Кому ж її покажу я?

І далі він розкриває цю “сентиментальну думу”:

Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Свої дітини,
За честь, славу, за братерство,
За волю України.
Не заріже: вихопає
Та й продасть в різницю
Москалеві... Себто бачиш,
Лепта уловиці —
Престолові, отчеству.

Від ліричного зітхання через егіпчно-мажорний образ аж до терпкого, такого питомого Шевченкові сарказму — і все це на протязі десятка рядків.

* * *

Але прийшла українська революція і заревли українські гармати, і, коли не батько сина, то, принаймні, брат брата “різали” —

За честь, славу, за братерство,
За волю України.

І весь запал, всю енергію, все напруження наша революція завдячує “малокультурній і безвольній людині”. Динамізм революції був даний Шевченком. Ту частину 40-мільйонного народу, що хопилися зброї, повела в бій його волею, його електризуюча поезія. Повела, дійсно, у всьому, до дрібниць. Навіть ті шлики й оселедці, ті гайдамацькі полки, ті старокозацькі й дещо театральні жести повстанських отаманів і молодих хорунжих, — це все було проявом сугестивної сили Шевченка, втіленої в безсмертних образах Гонти, Гамалії, Палія, Трясила і саме не історичних, а поетичних, безсмертних через поезію в образах, бо тільки ці образи живуть реальніш за дійсність. Тільки Шевченків Гонта живий, бо історичний давно вмер, як ніхто не сумнівається в реальності неісторичного Тараса Бульби.

Динамізм був даний. Психічна сила, що організує масову емоцію, у нас була і була значно більша за той хаотичний матеріал, який вона мала організувати і сформувати. Бо саме ті, хто посилає запізнілі самообвинувачення

вачення на адресу Шевченка, — залишитися глухими на його поклик, залишитися “серцем голі до гола”.

Грянув час матеріалізації Шевченкового духа й Шевченкової волі, але матеріату забракто, бо — “ледача воля одурила маленьку душу”.

Бунти проти Шевченка мають завше підозрітий характер, навіть і в тих випадках, коли бунтував Куліш, а нині бунтує Хвильовий, хоч причини цих бунтів полягають не в поверховім снобізмі й естетуванні, а мають трагічне джерело одчаю й мук безсилля.

У Куліша це йшло рівнобіжно з його політичними корчами. У Хвильового ще страшніше — як ознака повного банкрутства нашадків другого Івана з “Великого Льоху” і як показник тієї психологічної кризи, що розгорнулася за останні часи на Україні. Показником цієї кризи є хвильовизм, варіант недавньої винниченківщини, рецидив історичних хвороб української психіки: анархічності й морального атеїзму.

Народжується, — і в це свято вірю, — вже не близнята з “Великого Льоху”, а рождається суцільна українська особистість вже не класова, не лише селянська, а єдина всенациональна, інтегральна. Ті ж, що сьогодні мужньо виступають за націю, а завтра каються, що між двома, мовляв великий Богдан, рухомими стінами з жахом спостерігають неминучу свою загибель, словом усі ті, що знаходяться поміж і не в силі сказати так чи ні, — все це останні рештки хвороби.

Процес матеріалізації Шевченкової поезії потужньо триває, і тільки коли він закінчиться власною державою, ми зможемо сказати, що сучасність доросла до Шевченка.

До того часу Шевченко завжди буде ситою, що змушуватиме рости.

1927

*Євген МАЛАНЮК**

* Текст подано (дешо скорочено) за виданням: Книга спостережень. Т. І. Торонто. “Гомін України”, 1962.

Довідку про праці автора і, зокрема, про їх значення для народознавства див. журн. “Народна творчість та етнографія”, 1996, № 2–3.

Т. Г. ШЕВЧЕНКО І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ У ХХ ст.

Термін “національна література” фактично вживається в різному сенсі. Первісно він означав літературу певної нації, протилежно до літератури будь-якого іншого — етнічного або й позаетнічного культурного середовища. Ставити під сумнів правомірність і плідність такого сенсу “національної літератури” — аж ніяк не доводиться; приміром, для зрозуміння історії арабської літератури має кардинальну вагу той факт, що модерна новоарабська література є беззастережно національною, тим часом як середньоарабська література (доба халіфату та пізнішої тюркської гегемонії) ні в якому сенсі не є національна, а давньоарабська поезія передісламу та I-го віку гіджри (та, яку самі араби вважають за “класичну”) може зватись національною лише умовно, за методологічно більш-менш припущеною аналогією між максимальними культурно-етнічними середовищами давньоєврейського циклу і націями середньовічної та новітньої Європи...

Починаючи приблизно з середини минулого сторіччя, термін “національна література” дедалі систематичніше застосовується, як кажуть філософи, а раїогі — не в сенсі фактичної приналежності до певного етнічно-національного чи мовно-національного середовища, а в сенсі оцінки й добору: “національна література” як специфічно національне в